

NYELVÉSZKEDÉSÜNK CZÉLJA ÉS ESZKÖZEI.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS, OLV. 1862. NOV. 10. SZILÁDY ÁRON.

(Magyar akad. Értesítő Új folyam. A nyelv- és széptudományi osztály Közlönye. Az Akadémia rendeletéből szerkeszti Toldy Ferencz. II. köt. III. füzet. Pest 1863.)*.

Szilády Áron úr neve nem szükölködik hír nélkül a magyar irodalomban. Ő, tudtomra, első az újabb időben, ki a török nyelv tudományos megtanulása végett Konstantinápolyba ment, s ott helyben az élő forrásból is merítette annak tudását; ő azután a török nyelv és irodalom ismeretét nem csak a nyelvészet terén, mely a könnyebbik, hanem a történelem terén is bebizonyította volt már, midőn az Akadémia a tagjai közzé választotta. Minap jelent meg tőle két kötetes török oklevéltár, melyet Szilágyi Sándorral együtt dolgozott ki, a török okleveleket maga fordítván, s melyet az Akadémia történelem-tudományi bizottsága kiadott. S az olvasó közönség jól ismeri, s talán jobban is szereti, Firdúzi Sáh-náme-jából közölt fordítási mutatóványait, melyek méltán azt az óhajtást költik föl benne: vajha Szilády Áron úr az egész Sáh-náméval gazdagítaná meg a magyar irodalmat. A török dalok fordításai is nagyon kedvesek. Szóval, ha mi más nyelvészekül a hozzánk legközelebb keleti világnak csak ékes szekrényét (nyelvét) vizsgálgatjuk: Szilády többet és jobbat tehet, ő ki is nyitja az ékes szekrényt, s megajándékoz bennünket annak becses tartalmával; minek bizonyára több hasznát veszi a magyar irodalom és közönség, mint a száraz nyelvészetnek. Azonban hát nemzeti irodalomban ez is kell, s Szilády az előttünk lévő értekezésével a szekrény-vizsgálóihoz áll, midőn „nyelvészkeedésünk czélja és eszközei“ felől elmélkedik.

*) Nem tudom, mi oknál fogva késett el Mátyás Flórián székfoglaló beszéde, — de tudom, hogy nem az Értesítőnek illető szerkesztője miatt késett el —, mert azt szükségkép meg kellett volna ismertetni, mivel határozottan ellene nyilatkozik a magy. nyelv rokonságának az áltai nyelvekkel. Most az értekezőnek szívességéből hozzá jutottam az említett székfoglalóhoz; sőt, mint most tudom és látom, az 1859. július 7-én előadott értekezés valahára ki is van nyomtatva, s legközelebb ki fog ismertetni az Értesítő füzetében. Ha előbb jutottam volna hozzá, előbb azt, s azután a Szilády urét ismertettem volna. Meg fogom tehát a következő füzetben ismertetni. Nagyobb ellenzés alig gondolható annál, melyet M. Fl. úr támaszt az áltai rokonság ellen. Meg kell tehát nézni, miben áll az ellenzés, s mi az áltai-ság, mi az árjaság?

„Hat éve, hogy ezen tisztelt osztály egyik legjelesebb tagja, átható tekintetét vetvén a nyelvünk vizsgálása, elemzése s az eddigénél kielégítőbb rendszerbe foglalása végett — külföldön mint itthon létre jött törekvések folytán föltetzett s követőkre talált irányokra és vélekedésekre, — kérve figyeltető hangon szólalt meg e helyen. A szó nyert ugyan valamelyes választ: az ügy azonban majd semmit sem. Az irány nem változott, a szorgos munka megszakadás nélkül haladt a megkezdett úton. Két év múlva, egy, nyelvünk hasonlításával akkoriban tüzetesen foglalkozott német tudóstól személyesen hallám azon nyilatkozatot, hogy azon úttal, melyen a magyar nyelv hasonlítása körül addig járt, miután meggyőződött célra nem vezető voltáról, fel fog hagyni. Legújabbán meg a t. osztály egyik ülésében ez idén tartott székfoglaló értekezésben ezt olvasám áltaji hasonlító nyelvészkedésünkről: *A hangtani viszonyok kikutatására először is a szóhasonlítást egészen újra kell kezdeni.* Késér-édes örömmel töltött el, úgymond Sz. A. úr, ezen utóbbi, hasonlító nyelvészetünk eddigi természetéből fejlett önismereti nyilatkozat“, — s azért választá e tárgyat: Nyelvészkedésünk célja és eszközei, székfoglaló értekezésének.

A bevezetésből is már könnyű kiérteni azt a vádat, hogy a hasonlító magyar nyelvészet rosz irányban jár, s azt, Lugossy figyelmeztetése ellenére — mert őtet érti a szerző a hat év előtt megszólamlott akadémiai tag neve alatt — sem változtatta meg: pedig két évvel utóbb egy külföldi nyelvhasonlító bevallá Szilády előtt, hogy a magyar nyelvészet fel fog hagyni az addig követett útjával, mivelhogy célra nem vezet; s 1862-ben Budenz József is, ki maga is nyelvhasonlító, mea culpa-t zenge, azt állítván, hogy a szóhasonlítást egészen újra kell kezdeni. — Lugossy értekezését ismerjük, s nincs okunk arra itt visszatérni; azt a külföldi nyelvhasonlítót nem ismerjük, ki a magyar áltajistákkal egy nyomon járt, s ama meggyőződésre jutott; Budenz állítását könnyű a maga értéke szerint felfognunk, — mert ő, ha nem így hangzik is, egyebet nem mondhat annál, hogy előbb végig meg kell tenni a szóhasonlítást, azután lehet csak a hangtani viszonyokat kikutatni. Tudtomra nincsen könyv vagy értekezés a magyar irodalomban, mely avval dicsekednék, hogy megalapítja a rokon nyelvek közti hangtani viszonyokat; annál kevesbbé van könyvünk vagy értekezésünk, mely csak avval is dicsekednék, hogy végig viszi a szóhasonlítást a rokon nyelvek

közt. A mi eddig elé történt, az mind kísérlet, csak kezdet, nem még megtökélt munká. S azért, míg nem fogom megismerni ama külföldi nyelvészt, azt is bátran kimondom, hogy az vagy az áltaji nyelveket, vagy azon nyelvészkedési irodalmunkat nem ismeri, melynek irányáról ítél.

„Árva nyelvünknek meg kell azt érni, hogy nyelvészkedésünk folytán most egyik majd másik , hozzá hasonló elszigeteltségben álló rokonának korlátozó gyámsága alá kerüljön“ . . . „Jó idő telt el az óta, hogy nyelvünk éjszaki rokona, a finn, tagadhatatlanul ily hatást gyakorol nyelvtudományunkra, miközben a vogul adta gyámhársi hajlamainak némi jelét, s a mordvin utalt egy, állítólag ismeretlen önismereti vonásra. Jelenen a törökség kezd az éjszaki szürkületben derengő csillagnál több fényt, nagyobb világot ígérő napként felvonulni nyelvészetünk egére.“ De Szilády úr a törökben „sem képzél oly eredeti anyagot és ősi elemet, mely nem szavazati, hanem természeti joggal biztosítsa nekik összeségökben is a magyar felett a teljesbkorúságot, s hogy szóval az ezen téren eszközlendő kutatások közelítő változást idézzenek elő a meglehetősen vigályos és eltávolodott rokonság közt.“ Nem bírom világosan kiérteni, hogy azt mondja-e Sz. Á. úr, hogy a magyar nyelvet előbb a finnel, azután a mordvinnal és vogullal, s végre a törökkel hasonlítottak, mindannyiszor a hasonlítónak vélt nyelvet „teljesbkorúnak“ alítván a magyarral? vagy mást akar-e mondani? Hogy „nyelvészetünk újra éledési korának“ elején is mindjárt a finn, magyar és török nyelvek hasonlíthatóságát emlegetők, bizonyítják azon értekezések, melyek az 1851 és 1852-ki akad. Értesítőben jelentek meg, következő czímek alatt : I. Nyelvészeti nagy tenni valónk; II. A nyelvhasznítás elvei és elemei; III. A magyar, finn és török nyelvek leírása. A ki eme kísérleteket azért gáncsolja (mit S. Á. nem is teszen), mivel tökéletlenek s koránt sem érik utól p. o. Bopp árja hasonlító grammatikáját : az nem látszik tudni, hogy nem születik a kész tudomány, mint Minerva született Jupiter fejéből. De bárki is kénytelen bevallani, hogy emez első kísérlet is mindjárt jobbra és balra tekintetett. Egyébiránt, miolta vált gáncossá a rész munka? s miolta vált gáncossá a rész munkának kiegészítése? 1851. és 1852-ben semmit sem tudtam még a mordvinnal, s Reguly akkor még semmit sem közölt volt a vogulról. Ha ezt lehet is nekem hiábaúl felróni : de azt csakugyan senki sem gáncsolhatja, hogy mihelyt

tudomásom lett egyikről és másíkról, azonnal közlöttem is tudomásomat, meglévén győződve, hogy a tudomány nem az orakulumoskodó titkolózástól hízik, hanem úgy válik köztárggyá, ha kirakjuk a mit tudunk, s ingereljük a közvéleményt.

De talán annak a vádnak van alapja, hogy egymásután más-más rokon nyelvnek „teljesbkorúságát“ hirdettük a magyar nyelv felett? Mégis jó lett volna, sőt a tudomány nevében követelhetem is, hogy támogassák e vádat, mert a pusztá állítás nem bizonyít; s ha be nem bizonyítható, csak szemfényvesztés. — Úgy látszik azonban, evel támogatja vádját Sz. Á. úr, hogy az idézett helyen azt mondja: „a mordvin útalt egy — állítólagos ismeretlen — önismereti vonásra“, mely támogatást a 353. lapon ismételi, hol félelmét nyilvánítja, hogy „idegen nyelvszabályok fognak egykor határozni nyelvünkben“, mert . . . „*ha nyelvérzékeket csak a mordvin példája vezet arra, hogy nyelvemben tárgyi igeragozás létezik*“ stb.: „hiába szabódom, mintha a magából érthetőt váltig igyekezném elérteni.“ Ha szokás volna nálunk, azt gonddal megolvasni, a mit czáfolni akarunk, Sz. Á. úrnak szemrehányást tennék: de úgy igazságtalanság nélkül nem tehetek neki szemrehányást. Egyszerűen figyelmeztetem tehát következő tényre, hogy már 1856-ban, a M. Nyelv. I. 190. stb. ll. taglalgatám a tárgyi igeragozást, mit ha tett-e valaki előttem, azt nem tudom, de nem is kérkedém avval, hogy ime, hazámiai! senki a világon nem tett még ilyesmit. Azután hozzá juték Gabelencz mordvin nyelvtanához, s fejtegetém azon tüneményt a mordvin nyelvben is, lásd a Magy. Nyelv. II. 345. stb. ll. Ez egyszerű figyelmeztetés után sziveskedjék Sz. Á. úr elolvasni az illető czikkeket, s kijegyezni azon helyet, melyben azt találtam mondani, *hogy a mordvin nyelv nélkül nem tudtuk volna, hogy kettős conjugatióknk van.* Azután, ha ezt meg nem találandja, sziveskedjék a magyar nyelvtanokat végig forgatni, s kijegyezni azt a helyet, melyben az illető író, nyelvérzéke által, úgy mint Szokratesz a *daimonja* által, meginteték, hogy a határozott conjugatióban névmutatói ragok lappanganak, melyek ép azért, mert névmutatóiak, relativ mondatokban nem fordúlhatnak elő. Ha mind kettőt megteendi Sz. A. úr, az idézett passusait másképp fogja írni.

Továbbá menvén, a szerzőnek nagy aggodalmai vannak az igeidőkre nézve is, melyekről hosszasan értekeztünk. Ő azt állítja, „*hogy összetett időalakjainkat összetételekben nem igen gyönyörködő nyelvünk önképt semmi esetre sem teremtette.*“ Tanúságos lesz

annak megmutatása, ki és mi kényszerítette a magyar nyelvet azon alakok elfogadására? mert miután én azt bizonyítottam be, hogy a latin nyelvnek módja sem volt arra kényszeríteni a mi nyelvünket, amannak megmutatása, bizonyításomnak is legjobb czáfolata lesz. Hogy „vizsgálánk meg az élő népi beszédet, mely igaz, hogy más nyelvekből elvonható utasításokat a belőle és általa nem fejlett rendszer alkalmazására nem nyújthat“ úgymond szerző. Tehát arról van meggyőződve, hogy a mit a magyar igeidőkről mondtam, azt más nyelvekből elvonható utasítások szerint és után hoztam fel; mely meggyőződése alkalmasint változni fog, ha közelebbről tekintendi az illető tanításokat. — Szerző fél a rokon nyelveket irányunkban gyámi eljárásra jogosító teljesebbkorúsítástól, fél attól „a nyelvészetünkben beállható török epochában, ha önleges nyelvtudatunk abban nem fog finomabb érzékkel viseltetni s vizsgáldni saját nyelvünk szerkezete körül s természete után.“ Ha megmondandja Sz. Á. úr, miben rontotta meg nyelvészetünket a finn nyelvek tanulása: úgy sejteni fogom azt a kárt is, melyet a török nyelv tanulása vagy épen tudása fog nekünk okozni. Addiglan természetesen „a nyelvtudományban uralomért küzdő materialismust“ sem értem; nem értem még a következő felvilágosítás után sem: „Hogy csupán az legyen tárgya a tudománynak, mi térben és időben érzékelhető, — ennek vitatását azokról sem teszem föl, kik ezeken túl az önkény rémeitől rettegnek“. . . . „Ha tényeket sürget p. o. a nyelvtudomány, a bőtüök és szavak halmazán túl eső világban szintén feltalálhatók a szellem örök törvényein és igazságain alapuló tények, mik az önkény uralmának bizonyára kevésbbé engednek a széttépett anyag százszor összegyúrható tényeinél. Míg azonban itt a nyelvészetben a sürgetett anyagi tények összeállítására elég a nyelvtudás: addig ezen szellemi tényeknek nevezhető jelenségek észlelésére mulhatlanul szükséges a *nyelvérzék*; ezek közül pedig egyik a másikat kiugyan nem zárja, de ezt amaz még sem hordja magával.“

Szükségtelen bontogatni azt a sokat, mi e néhány sorban öszsze van szorítva, siessünk tehát a *nyelvérzékhez* s annak szerepéhez a nyelvtudományban. Mit akar a nyelvtudomány? A nyelvtények megértését, nem a nyelvtények teremtését. Ott vannak p. o. *atya atyai*, *atyaiség*, *atyaás*, *atyaáskodás* szók; a nyelvérzék, mely a beszéllési gyakorlással együtt ébred és gyakorlódik, legott tudja ezen szók értelmét, tudja, mint és mely szólásokban lehet azokat úgy

használni, hogy a költőnek legragyogóbb és legérzelmesebb gondolatjait is kifejezhessék stb. De kérдем Sz. Á. urat, azon nyelvérzék is, melyet még más nyelvnek tudása legkevesebbé sem zavarhatott meg, s melyet ő bizonyosan feltalál magában, ha 9—10 éves korú létéig visszagondol, tudja-e az *atya* szónak hangbeli értékét? tudja-e, miért és mire változtatják meg az *i* és *ság*, továbbá az *s* és *kodás* képzők a szónak értelmét? Úgy-e, a leghatalmasabb, legönösebb nyelvérzék még csak nem is taglalja az *atyaiség*, *atyaískodás* szókat, annál kevésbbé veti fel ama kérdéseket. A nyelvtudomány ellenben mindjárt fölveti az említett kérdéseket, még ha egyetlen mondatot sem bírna helyesen kifejezni. Valóban is mindenütt a nyelvtudománytól, nem a nyelvérzékétől várnak feleletet az afféle kérdésekre. Avagy azt hiszi-e Sz. Á. úr, hogy egy francia gyermek, ki mindenestre francziásabban tud francziául beszélni, jobban érti szavainak tényezőjét, mint mi ketten, kik talán ki sem bírunk ejteni valamit, a nélkül, hogy el ne mosolyodjék rajtunk a francia gyermek? Azt tapasztalta-e Sz. Á. úr Törökországban, hogy a tanulatlan törökök jobban tudnak a török nyelvészethez, mint ő? — Hogy rendszeren a nyelvérzék, legalább a nyelvtudás, megvan a nyelvészben, az igaz, s az nem is árt, sőt még használ a nyelvtudománynak: de hogy két nagyon különböző valami a nyelvérzék és nyelvészet, azt a mindennapi tapasztalás olyan bizonyossá teszi, mint p. o. azt is, hogy a jó egészséges gyomornak érzése, melylyel bírhat az ember, még nem tudomány az emésztés folyamatáról vagy a táplálás mivoltáról. Így lehet valaki legremekebb író, kinek nyelvét mintának ajánlhatjuk az iskolákban, kiben tehát az illető nyelvnek érzéke egész teremtői tehetségig van fokozva: s mégis, ha történetesen nem járatos a nyelvészetenben, oly nevetséges szómagyarázatokra tévedhet, milyeneket a régi görög és latin classicus írókban találunk, s milyenekben nálunk sem szűkölködünk.

Szerző azután a gyökökre tér által, s azt állítja, hogy gyöknyomozásunknak nem kell és nem lehet azon az úton haladni, a melyen az árja nyelveké célhoz vezetett; mert ha itt a gyökök eredetiségét a hosszúságtól mérik, s a kopás theoriáján mutatják ki fokról fokra ezek fogyatékos idomulását: az áltajiság nem fogadhat el oly hypothesis-t, mintha a gyökök eredeti hosszúságuk időnkinti kopásával csepevéstek volna el egy taguakká, mivel ez esetben az anyag kopásával az értelemnek is csonkúlást kellett volna szenvedni,

mi pedig a *nyelvérzék* bizonyítása szerint épen nem áll.“ Itt gyöknyomozásról beszélvén Sz. Á. azt állítja, hogy az áltajiság másképp fog abban eljárni, mint eljárhatott az árjaság. Tehát hogy járt el ez abban? vajjon úgy-e, hogy a mit legrövidebb mértékűnek talált, azt rögtön gyöknek hirdette ki s neki arról bizonyítványt adott? Dehogyan járt úgy el, hanem összevetvén a rokon nyelveket, úgy határozta meg, mi gyök, mi képző; s e közben vette észre, hogy kopásnak vannak alá vetve, nem annyira a gyökök, szorosán véve, mint inkább a képzők, s azon szók, melyekből azok lettek; észre vette, hogy a hangok változásai bizonyos törvény szerint haladnak, p. o. k-ból lesz cs vagy sz (ç), nem viszontag. Már most mi az áltaji nyelvekben akarunk gyöknyomozást tenni; kérdés hát, milyen eljárást kövessünk? Szerintem, arra a kérdésre legelső és legalaposabb felelet az: Nem tudom még, de alkalmasint nekünk is össze kell vetnünk az áltaji nyelveket, hogy lássuk, mi válik ki képzőnek, mi gyöknek. Teheti ugyan ezt a különböztetést magán is mindenik nyelv: de mikor oly bizonyosságra kívánunk szert tenni, milyen az effélékben lehetséges, a kitalált gyököket is össze kell majd vetni. — Mit tesz Sz. Á. úrnak felelni? Ő a *nyelvérzék*re hivatkozik, nem az összevetésre. Hagyján, s kísértjük meg a hivatkozást, p. o. a *tér*d vagy *tér*gy szónál. A nyelvérzék mit mond ezekről, gyököknek vagy képzős szóknak jelenti-e ki? — De jelentse bárminek is ki, rosszúl járok-e, ha a két szót a török *diz*-zel összevetem? mi által egyszerre kitűnik, hogy a magyar szó *d* és *gy*-je képző; vagy azt kell gondolnom, hogy a török szóról lekopott, ha úgy tetszik, az, mi a *d* és *gy*-nek megfelelt. Összevetvén a *tér*-t a *diz*-zel, s mellé tartván p. o. még a tenger-t és deñiz-t, az ökör-t és öküz-t, iker-t és ikiz-t, azt is látom, hogy a magyar r-nek a törökben z hang felel meg. Itt aztán tovább folytathatom a kémlődést, s kérdezhetem, az r-et vagy a z-t tartjuk-e előbbvalónak? S a feleletet reá újra más összevetésekből fogjuk kihozni. Még az előhangra, a *t* és *d*-re nézve is, a *tér* és *diz* szókban, kérdezhetem, hogy a *t*-t vagy a *d*-t tartjuk-e előbbvalónak? E kérdésre is újabb összevetésekből fogjuk kihozni a feleletet. Mind e kémlődésnél nem hivatkoznám a nyelvérzékre: Sz. Á. pedig arra hivatkozik. Jól van, nem bánom; lesz nálunk tehát kétféle nyelvészkedés, *sentimentalis* és *naturalis*. Én az utóbbit üzöm, mert azt jobbnak tartom: Sz. Á. hadd üzze az előbbit, mert ő meg amazt tartja jobbnak; majd ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεται αὐτά.

„Az áltajiság megkívánja tőlünk, kik vele bánunk, vagy éppen miként levésének s létezésének módját tanulmányozzuk, hogy eredeti természetéről, tulajdonairól és sajátosságairól meg ne felejtkezzünk, s mit e részben — fájdalom, — mulasztottunk, igyekezzünk helyrehozni. *Mert el kell ismerni, hogy volt idő nyelvészkedésünk közel múltjában, midőn nyelvünk eredetiségéről beszélni csaknem bűnnek határos merényletnek tartatott.*“ Azt mondja itt Sz. Á. úr, hogy közel múltban az áltajiság eredetiességéről megfeledkeztünk volna! Sajnálom, hogy jobban nem tudja a magyar nyelvészkedés múltját. Midőn az áltajiságnak, mint nyelvosztály fogalmának, híre sem volt még nálunk, annyira nem feledkezik vala el a magyar nyelv eredetiségéről, hogy fájdalom! Tessék csak Horvát István munkájit olvasni, s legott látni fogja, hogy legalább öt csepp mulasztásról sem lehet vádolni. Miután az áltajiság, mint nyelvosztályi fogalom, bejutott irodalmunkba, az eredetiség fogalma is változott. Az áltajiság eredetiségét én váltig prédikáltam és prédikálok: ha valaki nem hallotta még szómat, bizony nem hangomon múlt el, s nem múlik el azon itt sem. A kinek nincs füle, az nem hallhat; de a kinek füle van, s mégsem akar hallgatni, az sem hall. Én legalább azt hiszem, hogy eléggé emlegettem és emlegetem az áltajiság eredetiségét akár az ársaság, akár a sémiség irányában. Kérdés immár a magyar nyelv eredetisége az áltajiság körében. Magára az eredetiségre nézve azt vitatám egyszer, hogy az magában mitsem jelent, hanem hogy az viszonyféle fogalom, melyet csak hasonlítás határoz meg. Magára nézve mindenik nyelv eredeti; másokkal egybehasonlítva tűnik ki majd az eredetiség mivolta. Magára nézve a francia nyelv is eredeti: de a latinnal egybehasonlítva, nem eredeti; ha továbbá a latint a göröggel hasonlítjuk össze, megint másként módosul az eredetiség fogalma; mert némely tényekben a latin eredetibb, másokban meg a görög az. Nem különben vagyunk a magyar nyelvvel is az áltajiságban. Hogy az magára nézve eredeti, kétséget sem szenved; hogy a finn és török nyelvekre nézve is eredeti, azt már a tárgyi ragozással mutattam meg, midőn legelőször különböztettem meg három nyelvcsoportot az áltajiságban: a finnt, a magyart (ugor = magyar, mordvin, vogul, osztják) és a török-tatárt, e szót a közönséges jelentéssel fogadván el. Az eredetiség kérdése azután még itt sem állapodik meg, mert tovább is azt kívánja tudni, vajjon az ugarságban megint a magyar nyelv eredetibb-e, vagy más? Erre is

hasonlítás útján felelünk : a vogulban és osztjákban az egyes és többes-számon kívül kettős szám is van ; a mordvinban és magyarban nincsen kettős szám. A ki előleg azt hiszi, hogy a szók fiadzának, vagy legalább új új hajtásokat hajtanak, az a kettős számot újabb ivadéknak tartja ; a ki előleg nem hisz semmit, hanem újra egybehasonlításhoz fordul, az talán mást fog mondani. Egy szó annyi mint száz, az eredetiség fogalma viszonyféle : természetesen a *naturalis nyelvészkedés* előtt, nem ám a *sentimentalis* előtt, — melyhez én nem tudok. Azt azonban elhiszem én is, hogy „*az áltaji nyelvekben a tudományos készület és nyomozás nem életre serkentő szerepre van híva*“, mert a tudomány egyáltalában nem teremt, csak megismer ; az se követ se növénynt se állatot se nyelvet vagy szókat nem teremt, hanem a meglévőt megismeri s megőrzi az emlékezetnek, a tudásnak, a valaha voltak nyomait pedig kutatja. De hogyan legyen a tudományos készület „*gyámolító szerepre hivatva a józanul vizsgálódni képes ép nyelvérzékre nézve*“, azt nem értem. A józan nyelvérzék tudja, hogy a nyelv-történetek nincsenek meg benne ; ha pedig azt nem tudja, nem is józan. S igazán furcsákra vetemedik Sz. Á. úr a nyelvérzékkal. Ő a kellő készületet a nyelvérzékkal párosítván sokra mehet a nyelvtudományban, azt hiszem és vallom felőle ; sőt azt is hiszem, hogy Sz. Á. úr a nyelvészkedésben csak épen annyi szerepet juttat az érzéknek, mennyi megilleti : de mi oknál fogva tagadja meg a nyelv-érzékét finn rokonainktól, azt nem gyanítom, de annál inkább csudálkozom rajta. „Szerencsének tartom az áltaji nyelvtudományra nézve azt, ha mi magyarokúl a rokonság számos tagjai közzül nyelvérzékünk tudatos birtoklásával kellő készületet párosítva, önnyelvünk és a rokonság érdekében azt teszszük (mélyebb pillantást vetünk nyelveink rejtekeibe). Bár tehetnék s tennék ezt és így rokonfeleink — *mihez azonban majd semmi reményünk sem lehet!* S miután *finn rokonink, érzéktompulás vagy más erős behatások miatt*, úgy látszik, kevesebb vannak hivatva e nagy munkában való sikeres részvételre“: egyedül a magyar értelmezheti az áltaji nyelveket.

Finn rokonainkban megtompúlt a nyelvérzék ! Honnan tudja ezt Sz. Á. úr ? Nyelvérzéke súgja-e neki, vagy a finn irodalom olvasásából gyanítja ? Hogy azt neki nyelvérzéke, bár milyen daemonicusnak képzelje is, nem súghatja, bizonyosnál bizonyosabb : tehát a finn irodalom olvasásából gyanítja. Érdekes sőt szükséges tudnunk,

min alapítja Sz. Á. úr abbeli gyanítását? s miután kötelesség, tövesztül kiirtani az előítéleteket, melyek elég sokáig és nagyon is sok tekintetben, mint csecsemőket, úgy pólyáztak be bennünket, tartozik is vele, hogy megmondja, mire alapítja gyanítását. Én addig is figyelmeztetem következőre: Oly nép, mely a világ végére jutott, hol autochthon gyanánt él, s mely a Kalevalát teremtette, egy igazán eredeti mondai hitregés költeményt, milyennek nálunk még árnyéka sincsen; oly nép tán dicsekedhetnék abbeli nyelvérzékkel, s megtagadhatná azt p. o. a magyartól, kit, mióta e földön letelepedett, köröskörül fognak idegen elemek, s kin keresztül kassul jártak és járnak a világesemények: de hogy a magyar dicsekedjék avval a finnek irányában, arra sok, igen is sok képzelődés kell, — mely nem érzék. Azonban a tényleges bizonyítás el fogja oszlatni kétkedésemet.

A szerző mellözi a történelmi czélt vagy szempontot, „*mivel meg van a felől győződve, hogy nyelvészetünk sem jelen állásponjtján, sem későbbi változatlan iránya fejlődésében nem fog többet bizonyítani, mint a krónikák.*“ Ez a M. Nyelvészet III. 223. stb. lapjain található értekezésemre vonatkozik, melynek ez a czime: „A nyelvtudomány többet bizonyít mint a krónikák.“ Ha vannak rokön nyelvek, azok rokonságát csak közös eredet és húzamos ideig való együttlakás eredeztethette, azt mondám amaz értekezésben. Hogy mily sokáig tarthatott az együttlakás, mely a rokon nyelvekre eltűrhetetlen bélyeget sütött, azt vagy ebből a körülményből sejtethetjük meg, hogy ezer éve már, miólia a magyar itt szlávokkal és oláhokkal egy törvény alatt és közös intézetek között lakik, nyelve még sem vált szlávvá, oláhhá, valamint ezek sem váltak magyarrá. Szinte bizonyossággal jövendölhetjük azt is, hogy eme változás a következő ezer év alatt sem fog megtörténni. Mit következtethetünk ebből? Azt, hogy a mi két ezer év alatt sem bír megváltozni, annak léte bizonyosan néhány ezer évig folyt vala le, mig azt a változhatatlan jellemet magára ölhette, a mely most kítünteteti. A krónikák mitsem tudnak, sőt nem is tudhatnak semmit a népek alakuló koráról, s azon viszonyokról, melyek közt az lefolyt: a nyelvtudomány szinte látja, tapasztalja az alakulást, és az azt kísérő viszonyokat. Miért nem volna igaz, hogy a nyelvtudomány többet bizonyít, mint a krónikák?

A szerzőnek nincs kifogása az ellen, ha valamely nyelvészünk hasonlító nyelvtant vagy szótárt készít: „de bocsásson meg, úgymond, „ha megöldandó feladatát, nyelvészkedésünk czéljához képest

nem czélnak, hanem csupán eszköznek bátorkodom tartani.“ Azt hiszem, itt bocsánatra szükség nincsen, mert nyelvtan, szótár stb. csupa eszközök a tudományhoz képest: másfelül abban sem látok rendkívüliséget, hogy Sz. úrnak nincsen kifogása az ellen, ki olyasmit készít; az volna ám rendkívüliség, ha tenne kifogást ellene, mert avval azt bizonyítaná, hogy nem akarja közösnek a tudást, mi az emberi természet ellen volna.

Helyeslven azt, mit a szerző a *tájszólások* és a *hangrendi párhuzam* nyomosságáról mond, s mellőzven a felhozott példákat (mág (?), meg, eg, török. tek, dek, dejin, dakhi, daha stb.), mert csak a nézetek el- vagy el nem fogadhatásáról van itt szó, sietek én is a szerző utolsó kérdésére: „mit fog tenni hasonlító nyelvészetünk, helyneveinkkel“? azt felelni, hogy ha hamiskodni akarna a hasonlító nyelvészet, megvárná, mit fog velek tenni a sentimentalis nyelvészet. De ő nem tol senkire semmit, hanem dolgozik a mint legjobban tud, s abban a rendben, melyet a dolog természete vagy a körülmények szabnak eleibe. Ha valamihez, a helynevek fejtegetéséhez, kell hogy legtöbb készüllettel fogjunk. A Duna, Tisza, Maros, Száva, Dráva-féle nevek a magyarok előtt is divatoztak már, azokról nagy kérdés, hogy mely nyelvfajba valók? Kraszna, Csongrád, Nógrád, Visegrád, Balaton, Pest, Szoboszló stb. stb. szláv nevek, még Debreczen is inkább ezekhez, mint a magyarokhoz látszik tartozni; Fehérvár, Szeged, Fertő, Kövesd, Diósd, Nyír, Félégyháza stb. stb. magyarok; Zsitva, Szinva, Zagyva, Lendva folyó-nevekfélék a szíriének és vogulok közt is divatosak; sőt a vogulok ismerik Munkesz-t, (hajdani város), Enying-paul-t (= Enyingfalu), Olysz-t (helység és folyó), Lunt-ot (= Lúd-város, Ludány?). Mit akarok evvel jelenteni? Azt, hogy a magyarok bizonyosan sok hely- folyó- hegynevet magokkal hoztak, sok nevet bizonyosan itt alkottak p. o. a sok szent nevéket, szállásokat stb. de sokat itt találtak már, melyeket el nem változtattak, hanem meghagytak. S ez utóbbiak hányféle népnek rejtik magokban nyomait? A helynevek fejtegetője mindenütt könnyen kudarcot vall, hát még nálunk! De a lassan haladó nyelvész-kedés lassankint többet többet fog felvilágosítani, mint p. o. Szilády úr a M. Nyelv. VI. 149, úgy hiszem, nem rosszul világosítja az *Eger* nevet az *ér* (= eer, lásd az itt a 99. lapon lévőket is), török. **اير** = ír szóval.

Az irányok, a vezérlő tekintetek, úgy vagyok meggyőződve,

legnyomósabbak valamely keletkező tudományban, azért azok helyességéről vagy nem helyességéről való beszéd nem lehet haszontalan. Lehet, hogy tudományunk helyes útja Szilády úrnak és az én nézeteinknek közepén halad el : de ha erősen nem jelöljük ki a két ellenfeles irányt, a közepet sem fogjuk eltalálni. H. P.

A MAGYAR SZEMÉLYSZÓK VISZONYÍTÁSA.

Akademiai székfoglaló, *Torkos Sándor* lev. tagtól. Olvastatott 1862. májushó 13. (Magyar Akadémiai Értesítő. Új folyam. A nyelv- és Széptudományi Osztály Közlönye stb. II. köt. III. füz.).

Torkos Sándor úr azt állítja, hogy „a magyar személyszók úgy viszonyíttatnak, hogy a szabályszerűen felvett viszonyragok — s illetőleg viszonzszók — után saját magok személyragjait is fölveszik“; tehát a mint-mondjuk : eny-é-m, te-é-d, öv-é-je, mi-é-nk, ti-é-tek, öv-é-jek, úgy mondjuk :

én-belé-m,	te-belé-d,	ö-belé-je,
én-benn-em,	te-benn-ed,	ö-benn-e,
mi-belé-nk,	ti-belé-tek,	ö-belé-jök,
mi-benn-ünk,	ti-benn-(e)tek,	ö-benn-ök stb.

Közönségesen t. i. azt tanítják nyelvtanaink, hogy az én, te, ő személyszók nem veszik fel a viszonyragokat, kivéve (a birtokost és) a tárgyat jelentőt, így :

én	te	ő
enyém	tiéd	övé (birtokos rag)
engemet	tégedet	öt
mi	ti	ők
miénk	tiétek	övéjek (övék)
minket	titeket	öket.

A többinél azután maga a viszonyrag szolgál törzsnek s az veszi fel a személyragokat, így, p. o.

<i>nek</i> :	nekem	neked	neki stb.
<i>ra</i> :	rám	rád	rája stb.
<i>től</i> :	tőlem	tőled	tőle stb.

A Torkos Sándor véleménye szerint ez a felfogás nem állana, hanem az övé, mely a személy szót rendesen viszonyíttatja, s az így ragozott törzshöz még egyszer hozzáteszi a személyragot, azaz így :